

2706

9(47.925)
9-70

WB

10

4553

ՍՏՏՏՆԱՇԱՐ «ՆՈՐ ՕՐ» ԹԻԻ 3

ԶՄԻԻՌՆԱՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ

ԶԻՆԱԴԱԴԱՐԷՆ ՅԵՏՈՅ

—=—o==—

ԱՅԱԽՈՐ ՓԼՈՒԶՈՒՄԸ

2012

1924

ՏԳ. «ՆՈՐ ՕՐ»

ԱԹԷՆՔ

Հարգանքներ

345-325) *Պ. Չալոյան*
3-40 *Հայ Երկ*

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՆՈՐ ՕՐ» ԹԻԻ 3

ԶՄԻՒՆԱՀԱՅ ԿԵԱՆՔԸ

ԶԻՆԱԴԱԴԱՐԷՆ ՅԵՏՈՅ

ԱՅԱԻՈՐ ՓԼՈՒԶՈՒՄԸ

4553

4553

~~4578~~

1924

Տղ. ՆՈՐ ՕՐ

Իր. Ա. ԺԷՆԲ

Handwritten notes at the top left of the page, including the name "Գրադարան" (Library).

Ա.

ՉՄԻԻՌԵՆՈՑ ԲԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀՈՐԻՋՈՆԸ — ՀԱՅԵՐՈՒՆ
ԴԻՐՔԸ ՀԵԼԼԷՆ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԷՊ —
ԱՌԱՋՆՈՐԴԱՐԱՆԸ ՀԱՐՈՒՄՏՆԵՐՈՒ ԱԶԴԵ-
ՑՈՒԹԵԱՆ ՏԱԿ — ԹՈՐԳՈՄԻ ՇԱՐԺՄԱՆ
ՍԿԶԲՆԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ — ՉՄԻԻՌ-
ՆԱՀԱՅՈՒԹԵԱՆ ՊԱՂ ՎԵՐԱԲԵՐ-
Մ ՈՒՆՔԸ ԱՅԴ ՇԱՐԺՄԱՆ
ՀԱՆԴԷՊ

Հելլեն բանակին անակնկալ քայքայումը անսպասելի դեպք էր: 1922 Մայիս և Յունիս ամիսներուն այդ կարգի նախատեսութիւն մը ծիծաղ կը պատճառէր արդարեւ, նոյնիսկ եթէ երբէք այդ նախատեսութիւնը շինւորական մասնագետի մը կողմէ յայտնուած ըլլար:

Նկատելի մի քանի կէտեր:
Դաշնակիցներուն թրքապաշտպան քաղաքականութիւնը, Յունաստանի անտեսական ծանր կացութիւնը, ներքին կուսակցական պայքարները ընդարձակ սահմանի վրայ ծրագրուած շինւորական շարժումներն և ուրիշ պատճառներ, Սաքարիոյ պարտութիւնէն յետոյ, Հելլեն բանակին ասպագայ յաջողութիւններու շանսը կը նուազեցնէին և յաղթանակի հաւանականութիւնները կասկածի տակ կը դնէին:

Հելլեններուն խորատուգումը դէպի Փոքր Ասիոյ սիրտը, փոխանակ կացութեան նպատաւոր ձև տալու ընդհակառակը աւելի դժուարութիւններ ստեղծեց: Անեկ

92646-42

2004

649-2002

մը եղաւ այդ ճամբան, անդարմանելի աղէտ մը, որմէ գերազանցապէս օգտուեցան թուրքերը:

Իսկի-Շէհիր, Աֆիոն Գարահիսար գիծը պահելու հարկադրանքին տակ գտնուող հելլէն բանակը, դատապարտուած էր աղիտաւոր անգործութեան մը: Ահա այդ թուականէն ոկսեալ թրքական ոչ կատարեալ զօրամասերուն ապագայ յաջողութիւնը անխուսափելի կը նկատուէր, ոչ թէ անոնց ռազմական գերազանցութեան և արժանիքին, այլ հելլէններուն կողմէ գործուած ճակատագրական սխալներուն պատճառաւ:

Ասքարիոյ պարտութիւնով հելլէն բանակին բաղդը վճռուած էր: Ամփոփուած ուժերով կարճ ճակատ մը պահելու կարելիութիւնը կապուած էր երկու հարցերու հետ:

Առաջին՝ Փոքր Ասիոյ քրիստոնէութեան մասնակցութիւնը բանակին ծառայութեան, երկրորդ՝ դրամական լայն օժանդակութիւն Փոքր Ասիացիներու կողմէ:

Այս տեսակէտներուն ուժ տալու համար կազմուեցաւ, «Փոքր Ասիական» միութիւնը, որուն վերապահուած էր դժբաղդարար կարճատեւ կիանք մը:

Կուսակցական մոլեռանդութիւնը նուազ աղետաւոր չեղաւ: Բանակը կուսակցական դպրոցի վերածելու համար ամէն ջանք չի խնայուեցաւ: Կարողութենէն, արժանիքէն աւելի կուսակցական ջիղը փնտոտուեցաւ: Հայրենասիրութիւնը տեղի տուաւ կուսակցամոլութեան առջև ու ստեղծուեցաւ անտանելի լրտեսական միջավայր մը: Դուրսի թշնամիէն աւելի մտահոգութիւն կը պատճառէր ներսի «թշնամին»:

Դէպքերուն ու անցուդարձերուն հետեւող մը յստակ կերպով կը տեսնէր այս վիճակը: Ժողովպտեղիներու մէջ, սրճարաններու, պողոտաներու և նոյնիսկ եկեղեցիներու մէջ այս ակտորոշ վիճակը հաստատող միջադէպեր միշտ անպակաս էին:

Կոստանդինեան և վենիզէլոսեան անվերջ պայքարը:

Փոքր Ասիոյ Յոյները հակաթագաւորականներ էին: Բանակը, մասնաւորապէս ղինուորականութիւնը երկու հակառակորդ մասերու բաժնուած էր: Ֆէնէրի պատրիարքարանը մերթ ընդ մերթ կիրքերը վառ պահելու համար, աիրող կուսակցութեան գործած սխալները քննադատելուն մէջ անպատհոլութիւն շէր տեսներ:

Վերջապէս ներքին կեանքը քաոս մըն էր, լստոնաբան մը, որուն պիտի յաջորդէր դէպքերու բնական դասաւորումով, սեպտեմբերեան աննախընթաց աղէտը:

Զօրավար Փափուլասի ընդհանուր հրամանատարութենէ քաշուելէն յետոյ Փոքր Ասիոյ ղինուորական ղրութիւնը սկսաւ մտահոգութիւն պատճառել: Զօրավարին հրաժարականը բացորոշապէս երեւան կը հանէր այն տարակաբժութիւնը որ գոյութիւն ունէր կառավարութեան և հրամանատարութեան միջև:

Փափուլասի յաջորդ զօրավար Հաճանէսթի, համախորհուրդ Կոստանդին թագաւորին հետ, իզմիր կուգար ղինուորական նոր քաղաքականութիւն մը մշակելու, որուն առանցքը կը կազմէր Փոքր Ասիոյ պարպումը հելլէն բանակէն:

Յետագայ դէպքերը Աթէնքի մէջ նախամտածուած ծրագիրը յստակ կերպով վեր կը հանեն, ոչ մէկ կասկած ձգելով կպռավարութեան՝ Փոքր Ասիան դատարկելու գիտաւորութիւններուն վրայ: Հաճանէսթի հրամանատարութիւնը ստանձնելէ յետոյ կազմալուծեց նորակազմ «Միքրասիաթիկ» միութիւնը:

Անոր գործակցեցաւ նաև իզմիրի հելլէն թարձր դեմիսէր Պ. Սթէրիատիս, որ անձնապէս այ համաձայն չէր Միութեան նպատակին:

«Միքրասիաթիք»ի կողմէ, Եւրոպա դիւանագիտա-

Թիւնով, ամիսներ բանտը մնացին: Միւթթիւները շատ
աւելի լաւ ընդունելութիւն կը գտնէին իր մօտ, քան
հայոց Առաջնորդը, նոյնն էր Յունաց մետրապոլիտը:

Այս քաղաքականութիւնը ազէտին մեծութեան մէջ
մեծ դեր խաղաց: Թիկունքին վրայ գանուող թուրք
զանգուածները, իրենց հանդէպ ցոյց տուած թոյլ վերա-
բերմունքէն օգտուելով յաջողք էին կապ հաստատել
քէմալական գօտիին հետ: Իսրե փաստ կարելի է ցոյց
տալ Պալլըքէսիբի դէպքը:

Ճակատին անմիջապէս ետեւը, թշնամի ազգութեան
պատկանող բազմահազար ժողովուրդ պահելը, անքա-
ւելի յանցանք է, չգործածելու համար խելագարութիւն
բառը: Էօտէմիշէն մինչև Աֆիոն-Գարահիսար, մինչև
Մէնտէքէս հոծ թրքութիւն մը կը բնակէր, մինչդեռ
զինուորական օրէնքը տեղափոխութիւն մը հարկեցուցիչ
կը նկատէր:

Իէպքերը ցոյց տուին թէ ինչպէս թիկունքի թուրք
բաղմութիւնները, խուճապի մատնուած զինուորներուն
փախուստի ճամբան կտրեցին և հրամանատարութեան
(Իզմիր) ու ճակատի հաղորդակցութեան միջոցները
խանգարեցին:

Հրամանատարութիւնը բացարձակապէս անտեղեակ
էր դէպքերէն. ճակատի կացութեան մասին պատահա-
կան տեղեկութիւններ կը հասնէին իրեն: Այս փաստը
կը հաստատուի Հաճանէսթիի պաշտօնական ղեկուցներով
որոնք երկու տողի մէջ բանակին «կանոնաւոր» նահանջը
միայն կը ղեկուցանէին:

Աֆիոն-Գարահիսարի ճակատին վրայ պատերազմա-
կան գործողութիւնները սկսուած թուականին (26 Օգոստ.)
միեւնոյն, օրը 10 ժամ հետաւորութեամբ դէպի Իզմիր,
այսինքն Ալաշէհիբի և Էլվանլարի միջև չէթէական
բուն գործողութիւն մը կ'սկսէր:

Ահա թէ ինչո՞ւ թիկունքը, թշնամի գարծակալներու
որջը, հելլէն բանակին քայքայման մեծագոյն ազդակը
եղաւ, շնորհիւ Սթէրիատիսի և մասամբ ալ հրամանա-
տարութեան վարած անխոհեմ քաղաքականութեան:

..

Հայերը ի՞նչ դիրք բռնած էին հելլէն կառավարու-
թեան հանդէպ: Այս հարցումին պատասխանը որոշ և
կտրուկ է. Էնկիւրիի կառավարութեան զայրոյթը չի
գրգռելու և Անատոլուի մէջ ապրող բազմահազար հա-
յութեան գոյութիւնը չի վտանգելու համար, ունենալ
վերապահ ընթացք մը, միաժամանակ հելլէն կառավա-
րութիւնը չի զժգոհեցնելու համար թրքասէր արարքնե-
րու մէջ չի գտնուիլ:

Հաւաքապէս յոգնած հայ ժողովուրդը, արդէն զին-
ւորական ո և է արժանիք չունենալով, չէր կրնար դրա-
պէս աջակցիլ հելլէն կազմակերպուած և լաւ մարզուած
բանակին: Իսկ հայ չէթէախուժներու մասին տարածայ-
նուած լուրերը չափազանցուած էին: Գտնուեցան անհատ-
ներ, որոնք աւարառութեան համար փորձեցին արկածա-
խնդրութիւններու ձեռնարկել, բայց Իզմիրի և գաւառի
հայութիւնը պատեհութիւնը ներկայանալուն միշտ պա-
խարակեց այդպիսիներու վարմունքը ու երբէք ո և է
առիթով չի հովանաւորեց ու չի քաջալիբեց այդ անպատ-
ուարեր շարժումը:

Չէթէական գործունէութենէ շահ սպասելը միամը-
տութիւն պիտի ըլլար:

Բայց ներքիլ՞ է միթէ անհատական դէպքերը վերա-
դրել ամբողջ ժողովուրդի մը: Թուրքիոյ մէջ միթէ՞ չի
կային նման աւազակային շարժումներու աւազակախուժ
բեր: Բիւզիւք Մէհմէտի մը սխրագործութիւններուն

պատասխանատու կարելի է բռնել Այսընի նահանգին թուրք ժողովուրդը:

Չափերը նոյնն են:

Հայերը հելլէն կառավարութեան հանդէպ ունեցան քօրէքթ ու պատուաւոր կեցուածք մը, նոյնը պիտի ընէին եթէ տիրող կառավարութիւնը անգլիական, արաբական կամ թրքական ըլլար:

Բարոյական գետնի վրայ պարտաւոր էինք Յոյներուն հետ միասին շարժիլ ու այդպէս ալ ըրինք: Իզմիրի Առաջնորդ Ղեւոնդ եպիսկոպոս Դուրեան չէր կրնար եւրոպայի ըլլալիք զիմումներուն իր մասնակցութիւնը չբերել:

Արդէն հելլէն կառավարութեան նպատակը հայերը բարոյապէս գործածել էր: Համաշխարհային խղճմտանքը շարժելու համար, այս չարչարուած ժողովուրդը իբր զէնք գործածելու մեթոտը առաջին անգամ չէր որ մէջ տեղ կը դրուէր: Մեծերէն ժառանգ մնաց ան ու իբրև նուիրականացուած սովորութիւն փոխանցուեցաւ փոքր պետութիւններուն ալ:

* *

Զմիւռնահայ ազգային կեանքը ի՞նչ կացութիւն կը պարզէր այդ օրերուն

Իզմիրի մէջ, սկիզբէն ի վեր, ազգային իշխանութեան ղեկը, հայ հարուստներու ձեռքը գտնուած է: Վաճառականական ասպարէզին մէջ կարողութիւն յայտնաբերող հայ դրամատէրները, ազգային կեանքի մէջ միշտ յետադէմ ու տգէտ եղած են, զուրկ հասարակութեան մը կրթական, կրօնական և յարաբերական գործերը վարելու ընդունակութենէն:

Ամէն բան իրենց ձեռքին մէջ կեդրոնացնելու մո-

Բ. ԽՄԲԱՆԿԱՐ՝ ԱԶԱՏԱԳՐՈՒԱՄ ԸԱՅ ԳԵՐՈՆԵՐՈՒ

լութիւնը երիտասարդ ու յառաջադէմ ուժերուն գործակցութիւնը մերժելու յաւակնութիւնը, հայ հարուստներու մտայնութեան ախտորոշ մէկ կողմն է :

Անկասկած բարեսէր ու ազգասէր անձեր շատ կան Իզմիրի հայ հարուստներուն մէջ : Ազգային գործերը շուկայիկ հաշիւներով վարելու ճիգը, անոնց մեծագոյն սխալն է : Դպրոցի մասին կը մտածեն այնպէս՝ ինչպէս պիտի մտածէին իրենց ընտանիքի մասին : Ազգային դրամարկը իրենց օգտակար սեպած ձեռնարկին համար առանց հարցնելու կը պարպեն : Հաշուական ու դրամական խնդիրներու մէջ ինքզինքնին հակակշռէ զերծ կը դաւանին : Ո՞վ իրաւունք կրնայ ունենալ իրենցմէ՝ հաշիւ պահանջելու : Հարուստ ըլլալը բաւական կը համարեն, զեզծումի կասկած չի ներշնչելու համար ու կը կարծեն թէ այդքանը բաւական է ազգին ճակատագիրը վարելու համար :

Բարեմիտ, բայց նոյնքան խաւարամիտ մարդեր, որոնք կարծես կ'ապրին տասնեւութերորդ դարուն կամ Աւիրիկէի մութ անկիւններուն մէջ :

Իզմիրի մէջ կուսակցութիւններու անկազմակերպ վիճակը այս մտայնութեան տիրապետութեան շրջանը երկարաձգած է : Քաղաքական ըմբռնումով կուսակցութիւններ գոյութիւն չունէին արդէն Իզմիրի մէջ : Ժողովուրդին սառւար մեծամասնութիւնը անկուսակցական էր : Ռամկավար կուսակցութիւնը իր ամենափայլուն օրերուն (պատերազմէն առաջ Պարթեան չրջան) հազիւ կրցած էր մասնակի շարժում մը ստեղծել : Արտասահմանի մէջ կը կարծեն թէ — ինչպէս կը սիրեն հաւատալ Ռամկավար լիտրները — Իզմիրի հայ դրամատէրները՝ ռամկավար սկզբունքներու համոզուած ու անչահախնդիր պաշտպաններն են : Սխալ է այդ կարծիքը : Հայ հարուստները երբէք Ռամկավար կուսակցութեան

չեն յարած, անոնք բացարձակապէս անկուսակցականներն են, անշուշտ ունենալով միշտ իրենց նախասիրութիւնները :

Բայց կարելի է ըսել թէ անոնք հակադաշնակցականներ եղած են պարզապէս իրենց անձնական շահերուն տեսակէտէն :

1920էն յետոյ Լ. Յ. Դաշնակցութեան տկար օրերուն, երբ Հայաստանի աղէտին բովանդակ պատասխանատուութիւնը, արտասահմանեան ոչ դաշնակցական մամուլին մէկ մասը, իր վրայ կը բեռնէր, երբ ժողովուրդը պահ մը, այդ ալ իրաւունքով, իր աչքերը ուրիշ կողմ դարձուցած էր, նոր յենարան մը որոնելու համար Ռամկավար Ազատական կուսակցութիւնը Իզմիրի մէջ տենդոտ գործունէութեան սկսաւ : Մէկ կողմէն Պ. Մ. Սվազլը, միւս կողմէ Պ. Մուշեղ Սերոբեան (նախկին արքեպիսկոպոս) անխոնջ կ'աշխատէին, կը գրէին, հրապարակային բանախօսութիւններ կը սարքէին կուսակցական շարքերը խտացնելու համար : Բոլոր ճիգերը զէրօի յանգեցան :

Ու այդ «Երջանիկ» օրերուն Ռամկավար կուսակցութիւնը Իզմիրի մէջ 35 հոգի արձանագրեց տետրակի վրայ, որոնց մէջ մի քանի հարուստներ ևս, որոնք երկու շաբաթ յետոյ քաշուեցան կուսակցութենէն :

Ահա կարճ տողերու մէջ Ռամկավար կուսակցութեան Իզմիրեան գործունէութիւնը :

Լ. Յ. Դաշնակցութիւնը քսան տարիներէ ի վեր մասնաճիւղեր ունէր Իզմիրի, Մանիսայի և Էօտէմիշի մէջ : Իրրե դաւադրական շրջանի կազմակերպութիւն մեծ հմայք մը ստեղծած էր իր շուրջ :

Իզմիրի մէջ արդարեւ պէտք եղած ուժը չունէր ան : Ընդհատ է որ ժողովուրդին մեծ մասը համակիր էր, բայց կուսակցական շարքերը զօրաւոր չէին : Էօտէմիշի 300

տունւոր հայութիւնը ամբողջութեամբ Դաշնակցական էր: Մանիսայի մէջ մերթ ուժեղ ու մերթ թոյլ եղած է կազմը: Իսկ Իզմիրի մէջ անդամներուն թիւը երբէք 250 չէ անցած:

Դեռ ուրիշ պատճառներով, զորս կարելի չէ նոս մէկատմէկ թուել, Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը ի վիճակի չեղաւ ազգային ներքին քաղաքականութիւն վարելու:

Սօցեալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւնը սկիզբէն ի վեր կաղձակեբապուած մարմին չէ ունեցած Իզմիրի մէջ: Միայն 920էն յետոյ Ամերիկայէն եկած Պ. Պ. Զագիկեան և Ս. Շահէն փորձեցին շարժում ստեղծել ու կուսակցութենէն ուժացած տարրերը քով քովի բերել:

Ահա հայ քաղաքական կուսակցութիւններուն գործունէութիւնը — եթէ ներելի է ըսել — Իզմիրի մէջ: Անշուշտ կուսակցութիւններուն անկազմակերպ վիճակը գլխաւոր պատճառներէն մին է հայ դրամատիրութեան ուժեղացման և ազգային գործերը վարելու մենատիրութեան:

Առաջնորդարանը հարուստներուն ուղղակի ազդեցութեան տակ էր: Վարչութիւն, տնտեսական, ուսումնական ժողովները կազմուած էին անոնց ներկայացուցիչներէն: Ահա՞նք եպիսկոպոս Դուրեան կը գործէր անոնց հաւանութիւնով ու թելադրանքներով:

1921 թուականին վերջերը Զմիւռնահայ ազգային կեանքը քառս մը կը ներկայացնէր: Ճիշտ այդ օրերուն կը զուգահիշէր թորգոմի, հայկական զօրամասի կազմութեան սկզբնաւորութիւնը: Նախկին վարչապետ Կուստրիս յաղաքական առաքելութեամբ Լոնտոն դառնուած միջօցին, թորգոմ կը ներկայանայ և հելլէն բանակին մէջ հայկական զօրաբաժին մը կազմելու առաջարկը կը ներկայացնէ:

Լոնտոնի մէջ սկսուած նախնական խորհրդակցութիւնները կը փոխադրուին Աթէնք, ուր առաջարկը տակաւ առ տակաւ մարմին կ'ստանայ և ի վերջոյ թաղաւորական հրովարտակով կը վաւերացուի:

Այն ինչ որ թորգոմ չէր յաջողած ընել ունէ երկրի, ունէ բանակի մէջ, Յունաստանի մէջ գլուխ հանեց ու այդպէս քանի մը անդամներ Աթէնք-Իզմիր երթեւեկելէն յետոյ, վերջնականապէս հաստատուեցաւ, իրրև հայկական զօրաբաժնի հրամանատար «Զմիւռնա Փալաս» պանդոկին մէջ:

Կառավարութիւնը հաւանութիւն յայտնած էր, կը մնար իրական ուժ մը ստեղծել, մարմին ու հոգի տալ այդ շարժումին: Անտարակոյս ամօթալի ձախողանք մը կարելի չէր, արուած ըլլալով բաղձաթիւ հայ սպաներութշուառ դրութիւնը: Եւ իսկապէս ալ երկոտասանեակ մը սպաներ ընդառաջ գացին իր հրաւերին պարզապէս անօթութեան մղձաւանջէն աղատելու համար: Բայց կը պակսէր խում նիւթը, զօրքը: Այդ ուղղութեամբ լարուած աշխատանքները լաւ արդիւնք չէին տուած: Պօլիս մասնաւորները զրկուեցան մարդ որսալու համար: Զանազան խստութիւններէ խարուելով հարիւրի չափ միամիտներ ինկան ցանցին մէջ և Իզմիր բերուեցան, որոնք շարաթ մը յետոյ փախուստ տուին:

Զորահինգ ամսուայ աշխատանքները հազիւ 170—200 զինուոր տուած էին «հայկական զօրաբաժին»ին որ մինչև աղէտին օրերը քաշքշեց իր գոյութիւնը, հայ զինուորականութեան մասին գէշ գաղափար կազմել տալով հելլէն կառավարութեան:

Թէ ի՞նչ գեր խաղաց թորգոմի «զօրաբաժին»ը: Երզրումի ծանօթ «հերոս»ը հսկայ դերեր կը վերագրէ իրեն, հիւսելով հէքիաթային պատմութիւններ: Իսկ ինչ որ ծանօթէ Զմիւռնահայութեան, սա է թէ թորգոմ իր

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳՂՆ. ՍՍՐԳԻՍԵԱՆ ԳԵՐԻԻ ՏԱՐԱԶՈՎ

679-2002

գործելակերպով վնասակար հանդիսացաւ եթէ ոչ աղէ-
տին մէջ իր ունեցած պատասխանատուութեան բաժի-
նովը, գոնէ հայ ժողովուրդը ծիծաղելի դարձնելով յաշ-
հելէն կառավարութեան և օտար հիւպատոսարաններու :

Ազգային մարմինները եթէ ոչ ջերմ, գոնէ պարզ
ընդունելութիւն մ'ըրին Թորգոմին, միամտօրէն յաբուե-
լով անոր երեւոյթային կարօզութիւններէն :

Միջանկեալ կերպով ըսեմ՝ թէ Ազնաւորեան վար-
չութիւնը և իր օրկան վատանամբաւ «Արեւելեան Մա-
մուլ»ը կողմնակից էին հելլէն բանակին մէջ հայկական
գորարածին մ'ունենալու տեսակէտին : Գաղափարին զէմ
չէին անոնք, այլ այդ գաղափարը մարմնացնող անձին
զէմ : Իրենց համար ո և է անպատեհութիւն չկար, եթէ
երբէք Անդրանիկ մը ստանձնէր այդ ձեռնարկին զեկա-
վարութիւնը :

Ռամկավար կուսակցութեան լիարներն ալ — Լուվ-
րը — համաձայն էին այդ շարժումին և այդ ուղղու-
թեամբ ալ յարաբերութեան մասն Թորգոմի հետ :

Այսպէս Պ. Գալիակեան (Լուվրը) մէկէ աւելի ան-
գամներ տեսակցութիւններ ունեցաւ առանց արդիւնքի :
Բանակցութիւնները տեւեցին երկար : Պահ մը որոշուե-
ցաւ կազմել օգնութեան կոմիտէ մը, հայկական «գորա-
մաս»ին նիւթապէս աջակցելու համար : Բայց այդ ճի-
գերն ալ միեւնոյն վախճանը ունեցան, Թորգոմի վանո-
ղական և մենատէր քնաւորութեան և երկրօրդ հարուստ-
ներուն համբաւու որ «առատաձեռնութեան» պատճառաւ
և իբրև բնական հետեւան յ այս անհամաձայնութեան,
աղտոտ ու վտանգաւոր պայքար մը սկսաւ մէկ կողմէն
Առաջնորդարանի, Ազնաւորեան վարչութեան և «Արե-
ւելեան Մամուլ»ի և միւս կողմէն Թորգոմի միջև :

Հ. Յ. Դաշնակցութիւնը որոշած էր բացարձակա-
պէս չեզոք դիրք բռնել, և երբէք չի քաջայերել Թոր-

գոմբ, սկզբունքով այդ շարժման հակառակ ըլլալով, և արդիւած էր հասարակութեան համբաւին արժանացած դաշնակցականներուն գործակցութիւնը:

Իսկ Զմիւռնահայութիւնը բացարձակապէս բացասական վերաբերմունք ցոյց տուած էր Թորգոմի հանդէպ: Հայկական «գորամասի» հրամանատարը դիւրաւ յուսահատողներէն չէր: Իր կամքը, իր արտակարգ յանդգնութիւնը, իր արամադրութիւնները միշտ իրանդավառ պահեցին զինք:

Վրայ հասան ծանօթ դէպքերը:

Թորգոմ քէմալական բանակին Իլմիր մուտքէն առաջ փառաւոր տողանցք մը կատարելէ յետոյ ծովեզերքին վրայ, շտապեց ինքզինքը նետել շոգենաւ:

Ահա հոս կը վերջանայ Թորգոմի անփառունակ գործունէութիւնը:

Բ.

ԶՄԻՒՌՆԻՈՑ ԳՍԻԱՌԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈՒՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԸ
ԻՆՉՊԷՍ ԿՍԶՄՈՒԵՑՍԻ ԱԶՆԱԻՌԵԱՆ ՎՍՐՉՈՒ-
ԹԻԻՆԸ — ԱՆՀԱՄԱԶՍՅՆՈՒԹԻԻՆ ՀԱՅ ՀԱ-
ՐՈՒՍՏՆԵՐՈՒ ՄԻՋԵԻ — ԻԶՄԻՐԻ ԶՐՆ-
ԻՌՐԱԿԱՆ ՀՈՐԻՉՈՆԸ ԿԸ ՄԹԱԳՆԻ

Նազարէթ-Հիլմի, Տիրան-Աչնան վարչութիւնը անամաձայնութեան պատճառաւ հրաժարեցաւ: Գործերը մնացին երեսի վրայ:

Կեդրոնական որբանոցի խնամակալներ Պ. Պ. Մ. Ազնաւորեան, Ս. Թազարեան, Կ. Պալապանեան խմբակ մը կազմած, կը ջանային իրենց իշխանութեան տակ առնել ազգային գործերը: Հայ հարուստներուն ղէպի ազգային կեանքը ցոյց տուած շահագրգռութիւնը ինքնին լաւ երեւոյթ էր, բայց անոնց քմահաճոյքը պարզապէս աղիտարեք կ'ըլլար ժողովուրդին համար:

Ազնաւորեան վարչութեան մասին խօսելէ առաջ, հոս կ'արժէ քանի մը նօթեր տալ Իլմիրի Գաւառական Երեսփոխանական ժողովի իրաւական և օրինական հանդամանքի մասին, ցոյց տալու համար թէ 1918էն յետոյ գործի գլուխ անցնող ազգային ժարմինները — որոնք կուրօրէն Պատրիարքարանի վաւերացման կ'ենթարկուէին — ըստ Ազգ. Սահմանադրութեան ապօրէն կազմ ունէին:

Երեսփոխանական ժողովը Զինադադարէն յետոյ իր մեծամասնութիւնը կորանցուցած էր. 5—6 երեսփոխաններու շրջանը լրացած և նորերու ընտրութիւնը, ան-

հրաժեշտ դարձած էր : 1910ին ընտրուած երեսփոխանները ղեկ կը պահէին իրենց աթոռները : Այս ազազակոզ ապօրինութիւնը խնդրոյ առարկայ եղած էր ժողովին մէջ և որոշում կայացած նոր ընտրութիւններու ձեռնարկելու համար :

Հարուստ դասակարգը ընտրութիւններու արգիւնքէն կը վախճար : Այդ վախը սակայն կը վարագուրէր քաղաքական աննպաստ պայմաններ մէջտեղ դնելով յաճախ :

«Արեւելեան Մամուլ»ը, հելլէն շրջանակներուն բերնին մէջ կը զնէր կարծիքներ, ենթադրական գաղափարներ, խուելով նոյն ընտրութիւններուն անպատեհութիւններն ու վտանգները :

Բոլոր մեքենայութիւնները ի գործ դնելով հարուստները յաջողեցան ազմուկի մէջ խեղդել և քաշքշել իրենց գոյութիւնը :

Այս կազմալուծուած, քայքայուած, ժանգոտած վիճակին մէջ մնաց Դաւառական Երեսփոխանական ժողովը, որ տարին երկու անգամ Մեսրոպեանի կամ Առաջնորդարանի սրահին մէջ նիստ կ'ունենար վարչութիւն կամ պակաս անդամներ նշանակելու համար :

Կեդրոնական Որբանոցի խնամակալութիւնը, իր վայրերան օրկան «Արեւելեան Մամուլ»ով զիրք բռնած էր Պ. Պ. Յ. Պաքճեանի, Յ. Կիւղէլեանի, Մ. Գօճաճանեանի և համակիրներու ղեմ, որոնք նմանապէս, վարակուած էին իշխելու մոլութեան :

Մասնաւորապէս Պ. Մ. Աղնաւորեանը հոգեւին կը աշխատէր Բաղաքական ժողովը, իրեններով կազմել, ժողովուրդը իր կամքին, համաձայն առաջնորդելու և իր զգուելի փաստաթուղթեան գոհացում տալու համար :

Առաջնորդ Աեւոնդ եպիսկոպոս Դուրեան հաւասարակշռութիւնը պահելու համար կը ջանար երկու հակառակորդ տարրերը իրարու քով բերել համագործակցաբար կազմելու նոր վարչութիւնը :

Երկար բանակցութիւններէ յետոյ, Պ. Մ. Աղնաւորեան կը յաջողէր իր պայմանները ընգրկելու տալ և կը կազմէր իր վարչութիւնը, խոստանալով կարճ ժամանակի մէջ ընտրութիւններու ձեռնարկել :

Փոխանցման շրջանի վարչութիւն մըն էր կազմուածը, թէև հակաօրինական, սա պատճառաւ որ անգամներուն մէջ կային ազգայիններ, որոնք կեդրոնական Որբանոցի խնամակալներ ըլլալով, համարակալի ու համարառուի կրկնակ զերերու մէջ կը գտնուէին :

Աղնաւորեան վարչութիւնը գործի գլուխ անցնելէ յետոյ, ուէ բարենորոգում, օգտակար ձեռնարկ չըրաւ : Ընդհակառակը, անոր գործունէութիւնը ունեցաւ բացասական նետեւանքներ : Ան իր կարողութեան վեր գործերով սկսաւ զրաղիլ : Բարձր քաղաքականութեան մէջ մտաւ :

«Արեւելեան Մամուլ» հրատարակաւ, զինուորապէս և զրամապէս հելլէն բանակին օգնելու հրաւեր կը կարգար ժողովուրդին, մինչդեռ Զմիւռնահայութիւնը երբէք համաձայն չէր այդ կարծիքներուն : Յետագայ գէպքերը ցոյց տուին թէ Պ. Հ. Մամուրեան որքան սխալած էր իր քաղաքական ըմբռնումներուն մէջ և թէ իր խմբագրականները որքան ազիտարեր եղած էին ժողովուրդին համար :

Բազմաթիւ են անոնք, որոնք «Արեւելեան Մամուլ»ի ազիտորէն խմբագրուած առաջնորդողներէն խաբուելով իրզմիր մտալու որոշում տուած ու այդպէսով ալ աղէտահար եղած էին :

Այդ միեւնոյն տխրահոշակ «խմբագրապետն» է որ իր կաշին ազատելէ յետոյ, շողենալին մէջէն իր թերթակին խմբագրական կը գրէր, ժողովուրդին փախուսար աննպատակ համարելով :

Բաղաքական անցուղարձերուն մէջ, Զմիւռնահայութիւնը խիստ վերապահ ընթացք մ'ունեցաւ :

ժողովուրդը իր վարիչներէն աւելի խելացի շարժեցաւ ու բնազդօրէն զգաց կացութեան փափկութիւնը : Ազնաւորեան վարչութիւնը զէպօքերու անակնկալ դատաւարութիւն չի հետեւեցաւ, ճիշտ ժամանակին կացութիւնը չի տեղեկագրեց Ազգ. Պատուիրակութեան, կանոնաւոր կապ չի պահեց Պատրիարքարանի հետ : Գործեց ինքնագլուխ, անպատասխանատուօրէն, և մեր տուած մեծ կորուստներուն գլխաւոր և առաջին պատճառը եղաւ :

Ահա թէ ի՞նչ կը գրէ Ղեւոնդ եպիսկոպոս Դուրեան Ազնաւորեան վարչութեան մասին. «Իզմիրի քաղաքական ժողովի անդամները կրնան առեւտրական հրապարակի վրայ մեծ համբաւ ունենալ, բայց ազգային գործոց մէջ ոչ միայն չունին վարչապետութիւն և ազգ կառավարելու կարողութիւն և յատկութիւն, այլև իրենց անհասկացողութեամբ և անփութութեամբ ամբողջ Իզմիրը վտանգեցին : Այս խմբակը անամօթարար լքեց և միայնակ թողոց զիս քէմալական բանակին զէպի Զմիւռնիա արշաւած միջոցին, ոչ միայն այսչափ, այլև թելադրութիւններու և խնդրանքներու : Հանսացին, և հակառակ պնդումներու, որովհետև ես առաջարկած էի փոխադրանաւերով ժողովուրդը տեղափոխել, քէմալական բանակին մուտքէն շարժեմ մը պուշ, ընդդիմացան իմ առաջարկիս և յիմարական նկատեցին զայն և խորհուրդ տուին այդ սճով չխօսելու ժողովուրդին չի յուղելու համար և ես ի պատասխան յայտնեցի թէ իմ գործս ժողովուրդին հետ չէր այլ ժողովականներու հետ, քանի որ ժողովականք ժողովուրդի ներկայացուցիչք կը նկատուէին, եթէ իմ առաջարկութեանս հետեւանք արբուէր անշուշտ առնուազն ժողովուրդին և ինչքերուն 3) Ա ազատուած պիտի ըլլար» :

Ղեւոնդ եպիսկոպոս Դուրեան փաստօրէն Ազնաւորեան վարչութեան անդամներուն սպէս մտայնութիւնը

կը հրապարակէ : Վարչութեան ապիկարութիւնը չէր պատճառը Թորոքովի յանդգնութիւններուն — Առաջնորդարանը պաշարել, դուռները գոցել, եկեղեցիին շուրջ շղթայ կազմել ևլն. :

Բայց խոչոր փաստերն ու զէպօքերը արձանագրելու համար հատորներ պէտք պիտի ըլլայ կազմել, ցոյց տալու համար ձրի համբաւ շահած և իրականութեան մէջ ազիտաւոր գործունէութիւն ունեցած քանի մը եսամոլ հարուստներու և խխտամոլ «խմբագրապետ»ի մը գործած շարիքներն ու խաղցած գերը :

Մենք արձանագրեցինք միայն մեր տպաւորութիւնները, մնացեալը թողլով ապագայ պատմագիրներուն :

*
**

Իզմիրի քաղաքական ու զինուորական կացութիւնն ալ սկսած էր մթազնիլ : Փոքր Ասիոյ ինքնավարութեան հոչակումը, Կունարիսի կառավարութեան վերջին փամփուշտն էր :

Ինքնավարութեան տօնախմբութիւնը շատ անշուք պարզ ու առանց խանդավառութեան տեղի ունեցաւ : Ժողովուրդի բարոյական կորովին վրայ նետուած սոսկալի ապտակ մը եղաւ ան, ու եթէ դեռ մինչև այդ թուականը կային միամիտներ, որոնք կը հաւատային հեղին տիրապետութեաներկարաձգման Փոքր Ասիոյ հողամասին վրայ, այդ օրը հրասթափուեցան : Հեղին կառավարութիւնը այդ ակզով փաստօրէն ձեռք կը քաշէր Իզմիրէն և կ'ըսէր քրիստոնեայ ազգաբնակչութեան, «դուք ձեր ճակատագրին տէրն էք, անա ձեզի բանակ պահեցէք զայն և փրկեցէք ձեր կեանքը» :

Բայց իրականութեան մէջ այդ ակղը զաշնակիցներու վարած քաղաքականութեան վրայ ոչ մէկ կերպով

ազդերը : Ընդհակառակը դիւանագիտական բարդութիւններ ծագեցան և Իզմիրի դաշնակից Բարձր գոմիսէրները գիւնեցին Սթէրիատիսի բացատրութիւններ պահանջելու և իրենց հպատակներուն շահերուն անձեռնմխելութիւնը ապահովելու համար :

Այսպէս ինքնավարութեան հռչակման թուականէն սկսեալ մտքաստան հասոյթը տեղական և բանակի պէտքերուն պիտի դորձածուէր, մինչդեռ Հանրային Պարտուց վարչութիւնը սանթիմ միակ չի գիջեց :

Չինուորական կացութիւնը գաղանի կը պահուէր ժողովուրդէն : Դասալիք զինուորներութիւնը օրըստօրէ կը բազմապատկուէր ու ամիս չէր անցնէր որ Աթէնքի կառավարութիւնը քանի մը դաս ազատ արձակելու արոշումը չի հաղորդէր թերթերուն :

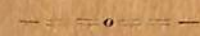
Բայց այդ բոլորը ինզորին երեւոյթալին տեսքը միայն կը ցուցնեն :

1922 Յուլիս և Օգոստոս ամիսներուն Նիլլէն կառավարութիւնը և հրամանատարութիւնը վերջին ճիգ մը փորձել ուզեցին Պօլսոյ վրայ արշաւանք կազմակերպելու ծրագիրը յզանալով :

Հարկ եզաւ — բոտ դօրալար Փափուլասի յայտարարութեան — քանի-մը զօրաբաժիններ քաշել Փոքր Ասիոյ ճակատէն Պօլսոյ գրաւման յատկացնելու համար :

Աւարդիւնքը այն եղաւ որ թուրքերը օգտուելով այս առիթէն, ուժեղ յարձակում կազմակերպեցին Աֆիոն Գարահիսարի ճակատին վրայ Օգոստոս 26ին ու կարճատե պատերազմէ մը յետոյ յաջողեցան ճակատը ձեղքել :

Պատերազմի վերսկսումը անակնկալ մ'եղաւ Իզմիր ժողովուրդին համար :

Գ.

ՀԵԼԼԷՆ ԲԱՆՍԿԻՆ ԴԱՍԱԼՔՈՒԹԻԻՆԸ — ԳՍԻԱՌԻ
ՔՐԻՍՏՈՆԵՍԱՅ ԱԶԳԱՅՆԱԿՉՈՒԹԵԱՆ ԽՈՒՃԱՊԱՅԻՆ
ԳՍԴԹԸ — ԱԶՆԱԻՈՐԵԱՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ
ՓՍԽՈՒՍՏԸ — ԱՆՕԳՈՒՏ ԴԻՄՈՒՄՆԵՐ —
ԱԳԷՏԸ

Աֆիոն-Գարահիսարի երկաթէ պտունէշները քանդուած և Նիլլէն պաշտպանողական ուժերը կարճատե դիմադրութենէ վերջ նահանջեր էին :

Ճակատի նահանջող ուժերուն հետ Իզմիր կը համախմբուէին պատերազմական դօտիէն հետու գտնուող քաղաքապահ զինուորներն ու ոստիկանները, արուած հրամաններու համաձայն :

Հետեւեալ մանրամասնութիւնները կը քաղեմ պաշտօնական անձնաւորութեան մը տեղեկագրէն, որ ակաշատես վկան եղած է բոլոր զէպքերուն և հրաչքով ազատուած մորթոտումէ :

«Բարոյալքուած զինուորներու հետ Իզմիր կը թափէին Աֆիոն-Գարահիսարի, Ուշաղի, Էօտէ՛իլիօ Գասապայի, Ասլի՛իլի, Մանիսայի քրիստոնեայ պղղաբնակչութիւնը և հայաժական չէրքէզները սարսափահար և անմարդկային կերպարանքով :

Այս բազմութիւնները տեղաւորուեցան եկեղեցիներու, հիւանդանոցներու և հանրային հաստատութիւններու մէջ, թատրոն, սինէմա, ժողովարան և այլն :

Վտանգը մտեցած էր: Բանակը բոլորովին կազմալուծուած էր: Ընդհանուր համոզումը սա էր թէ լաւ կազմակերպուած զօրաբաժին մը բաւական պիտի ըլլար օրերով զրադեցնել թշնամին և փրկել հարիւր հազարաւորներու կեանքը: Բայց ցաւալի էր որ ոչ իսկ ջոկատ մը զիմագրութիւն ցոյց տալ փորձեց թշնամիին յարձակումներուն դէմ):

Զարհուրանքի ու թշուառութեան այս օրերուն ի՞նչ կ'ընէր Ազնաւորիան վարչութիւնը: Ասոր պատասխանը պիտի քաղենք պաշտօնական տեղեկագիրէ մը ու մենք պիտի բաւականանանք միայն արձանագրելով սա փաստը թէ վարչութեան անդամները ամէն բան երեսի վրայ թողած, միայն իրենց մօրթը փրկելու համար, թրջական բանակին իզմիր մուտքէն օր առաջ եգիպտական «Ապպասիէ» շոգենաւը պալատանեցան, իրենց ետեւ ձգելով անտիրական բաղմահազար հայութիւն մը, որուն ձակատագիրը վարելու յաւակնութիւնը ցոյց տուած էին դէպքէն երկու ամիս առաջ:

Փախչող շքախումբին մէջ կը գտնուէր նաև «Արեւելեան Մամուր»ի տխրահոչակ և ցաւազար «խմբագրապետ»ը, որ շոգենաւէն հրաւեր կը կարգար ժողովուրդին պահել իր պաղարիւնութիւնը:

Ան «Նայրենասէր» վարչութեան մը հասարակադարարքը: Բաղդաւոր օրերուն առաջնորդարաններէն դուրս չելլել, ազգին անունով խօսիլ, յոխորտալ, հրպարտանալ ու վերահաս վտանգի պահուն, ամէն սրբութիւն, խիղճ և պարտականութիւն ոտնատակ ընել և ստածել միայն կաշիի փրկութեան մասին:

Հայ հարուստներուն անփոփոխ մտայնութիւնն է

••

Շարունակենք մեր քաղուածքները պաշտօնական տեղեկագրէն:

«Վերահաս վտանգը ըմբռնելով հայոց Առաջնորդ Աւետիսեան, իզմիրի Մետրապօլիտ Դեւոնդ եպիսկոպոս Գուրեան, իզմիրի Մետրապօլիտ Խրիստոսոմոսի հետ խորհրդակցութիւններ ունեցանև որոշեցին Սեպտեմբեր 2ին շարաթ օր զիմել Հելլէն Բարձր Գօմիսէր Սթէրեատիսէ կացութեան մասին ստոյգ տեղեկութիւններ ունենալու համար: Բարձր Գօմիսէրը չէ ընդունած առարկելով թէ նախապէս ժամագրուած չէին: Մասնաւոր ժամագրութեամբ, յաջորդ օրը, Կիրակի Յոյն Հայ, Բողոքական եկեղեցիներու պետերը ներկայացան Պ. Սթերիատիսի, որ կացութեան ծանրութեան հետ մէկ անդ ազգաբնակչութեան սպառնացող վտանգը յայտնեց»:

Հոս իբր լրացուցիչ մաս յարմար կը դասենք Աւետիսեան եպիսկոպոս Գուրեանի մէկ նամակէն հետեւեալ մասերը տալ.

«Գրիստոնեաները փոխադրելու առաջարկիս դժբաղտարար հանդուցեալ նահատակ Մետրապօլիտն ալ համամիտ չէր: Վտանգէն շարաթ մ'առաջ, երբ Սթերիատիսի մօտ երթալու պատրաստուած էինք, նախապէս խորհրդակցութիւն մը ունեցանք առաջարկուելիք խընդրոց բանաձեւին համար. Մետրապօլիտ սրբազանին առաջարկն էր «Ինդիել Պ. Սթերիատիսէ որ թոյլատրէ հոգեւոր պետերուն զիմելու մեծ պետութեանց և Յունաստանի օգնութիւն խնդրելու նպատակաւ»: Իմ առաջարկս էր «զիմել Ազգ. Պատրիարքարան և Յունական կառավարութեան որպէս զի փոխադրանաւեր փութացնեն ժողովուրդը պարպելու համար Զմիւռնիսէն»:

Իմ սոյն առաջարկիս հակառակեցաւ Մետրապօլիտը յայտնելով թէ

ատով Զմիւռնիոյ քրիստոնէից դատը կը վտանգուէր և հելլէնական դատը ի սպառ կը կորսուէր: Ասոր վրայ ես միայնակ Պատրիարքարան հեռագրեցի, ժողովուրդին սարսուփանար վիճակը պարզեցի և փոխադրանաւերու առաքումը խնդրեցի: Իժմադղարար պատրիարքարանն ալ իմ առաջարկս անդործնալէան գտնելով անհետեւ անք թողած է»:

ԴԻՄՈՒՄ ՀԻԻՊԱՏՈՍՆԵՐՈՒ. — Հոգեւոր պետերուն դիմումը դաշնակից հիւպատոսներուն, քրիստոնեայ հասարակութեանց առաւ արն յոյսը թէ անդլիական ֆրանսական, ամերիկեան և իտալական միջամտութիւն մը անխուսափելի կը կարծուէր:

Ամերիկեան հիւպատոսը հոգեւոր պետերուն հաւատած է թէ ինք Ամերիկա և թէ Պոլիս Բարձր Գոմիսէրութեան պէտք եղածը հեռագրած և պատասխան չէ ստացած:

Ֆրանսական հիւպատոսը յանձնարարած է չվախնալ և հաւատած է թէ ջարդի հաւանականութիւն բացարձակապէս գոյութիւն չունի, թէ օրէ օր քրիստոնեաները պաշտպանելու համար ֆրանսացի զինուորներու կ'սպասուի, ինչ որ Ֆրանսայի դարաւոր նուիրական ուղղութիւնը եղած է:

Միեւնոյն հաւաստումները սուած է նաև իտալական հիւպատոսը աւելցնելով թէ 15,000 Իզմիրաբնակ իտալահպատակներ կաղմ ու պատրաստ պիտի ըլլան հարկ եղած պարագային քրիստոնեաները պաշտպանելու:

Իսկ անգլիական հիւպատոսը խօսքը ուղղելով Մետրապոլիտին ըսած է. «Ինչո՞ւ կուգաք ինձմէ պաշտպանութիւն, զինուորական միջամտութիւն խնդրելու. գացէ՛ք հրամանատար Հաճանէսթիի և անորմէ խնդրեցէ՛ք պաշտպանութիւն: Մենք ինչպէ՞ս կրնանք անմիջական դիմագրութեան համար անգլիական զինուորներ, բանակներ

բերել, երբ հելլէն զորամասերը անկարգօրէն քաղաքներ ալիւելով կը լքեն, կը հեռանան և ո՞ր բանակը կարող է դիմադրել թշնամիի մը որ իր կարողութեան բոլոր թափովը կը յառաջանայ անարգել, և եթէ նոյնիսկ հարկ ըլլար բանակ հասցնել Իզմիրի պաշտպանութեան համար, անհրաժեշտ 10—15 օրերու կը կարօտէր, հետեւաբար, աւելցուցած էր հիւպատոսը, պէտք է դիմումներ կատարէք հրամանատար Հաճանէսթիի մօտ սրպէսզի ուժեղ միջոցներ ձեռք առնէ թշնամիին յառաջխաղացումը արգիլելու համար»:

Այս յայտարարութենէն յետոյ հոգեւոր պետերը դիմած են հրամանատարին որ իր կարգին հաւատած է ըսելով թէ «քէմալական բանակը Իզմիր չպիտի կրնայ մտնել և ամէն միջոց խորհուած էր արգիլելու համար բանակին Իզմիրի մէջ երեւումը»:

ԹՈՒՐ Բ ԲԱՆԱԿԻՆ ՄՈՒՏՔԷՆ ՍՐ ՄՆԱՌԱՋ. — Սեպտեմբեր 8ի գիշերը Իզմիր քաղաքը մնաց առանց իշխանութեան, բոլոր ոստիկանատունները պարզուեցան: Հաճանէսթի արդէն փախած ըլլալով Բարձր Գոմիսէր Սթէրիատիս ալ անգլիական պաշտպանութեան տակ ժողովուրդին հայնսյութիւններով հեռացաւ քաղաքէն:

Հելլէն նաւատորմը Իզմիրի ծոցէն քաշուեցաւ:
ԲԱՆԱԿԻՆ ՄՈՒՏՔԷ. — Սեպտեմբեր 9ին թուրք բանակին յառաջապահ-ձիւարները առտուան ժամը 10ին Իզմիր մտան: Խիստ կարգապահութեամբ գարափէն անցան: Միայն Բասափորթին առջև, անձանոթ մը, ումը նետեց, որմէ վիրաւորուեցաւ թուրք զինուորական մը, ու կարծես այս դէպքը ազդանշան մը եղաւ սպաննութիւններու, կողոպուտներու սկսելու:

Առաջնորդարանը պարգած էր օսմանեան դրօշը ի նշան թուրք տիրապետութեան վերահաստատման:

Կողոպուտը սկսաւ չուկայէն և Հայնոցէն: Բոլոր մեծ

վաճառատուները նարաթ իրիկուն ամբողջութեամբ կո-
րուպտուած էին:

Անա թէ ինչ կը գրէ René Puaux «La mort
de Smyrne» գրքին մէջ. «Դաշնակից հիւպատոսները
գիմեցին զորավար Նուրբէտտին փաշայի, նկատառու-
թեան յանձնելով պատահած զէպքերը: Փաշան ապահով-
ցուցած է թէ գրաւուժը պիտի ըլլայ խաղաղ կերպով:
Այս միջոցին զէպքերը աւելի ծանրակշիռ հանգամանք
կ'ստանային: Նարաթ գիշեր Հայնոցին մէջ մտաւորա-
պէս 150 հայեր սպաննուեցան: Յոյն և հայ կիներ ու
առջիկներ առեւանդուեցան Բոլոր տունները կորսպտուե-
ցան»:

«Սեպտեմբեր 10 Կիրակի առտու հրեայ մուսեաիկ-
ներ եկան Հայոց թաղը և հոն բնակող իրենց ազգակից-
ներուն ազգաբարեցին Հայոց թաղին վտանգուած ըլլալը
և թելադրեցին անոնց թողուլ իրենց տունները և երթալ
հիւսիս թաղը: Կիրակի մինչև կէսօր Հայոց թաղը բնակող
բոլոր հրէաները մեկնեցան իրենց տուններէն:

Փամբ Յին հրգեհն ծագեցաւ հայնոցին ծայրէն, հրէջջ
խումբը, որուն կ'ընկերանային անգլիացի նաւազներ,
եկաւ և մարեց հրգեհն անմիջապէս:

Երկուշաբթի գիշեր նորէն հրգեհն ծագեցաւ միեւնոյն
տունէն, հրէջջ խումբը նորէն վրայ հասաւ և մարեց:

Սեպտ. 12 Երեքշաբթի Հայոց թաղի բոլոր տունները
թալանուած և զատարկուած էին: այդ տուններէն մեծ
մասին իւրաքանչիւրին մէջ 1—4 սպաննութիւններ
կային: Այս դժբաղդներու կարգէն էր Բաղաքական ժողո-
ւիի նախկին առեւանգիտ և իրաւարան Պ. Նազարէթ Ներ-
սէսեան (քաղուած տեղեկագրէն)»:

Նուրբէտտին փաշա Սեպտեմբեր 10 Կիրակի օր պա-
հանջեց հիւպատոսաւաններէն, իրենց պաշտպանութեան
յատկացուած պահակախումբները լուծել:

Նոյն օրը Իզմիր եկաւ Մուսթաֆա Գէմալ փաշա և
հատապտուեցաւ Գորաէլիոյ այն վիլլային մէջ ուր իջեա-
նած էր Կոստանդին թագաւորը:

Գէպքերուն սահմանը նեղցնեալ կը լայնանար: Չարքը
կը տարածուէր առ նաւարակ բոլոր յունարնակ թաղե-
րուն վրայ և Շուկային թալանուէն յետոյ ամբոխը,
որուն մէջ և կանոնաւոր ու անկանոն զինուորներ,
աչքերը յառած էր Ծրանկաց թաղի խանութներուն վրայ
որոնցմէ մաս մը կը պատկանէին օտարներուն:

ՄԵՏՐԱՊՈՒԾ ԽՐԻՍՏՈՒԹՅՈՒՆԻ ՍՊԱՆՆՈՒԹԻՒՆԸ .
— Իզմիրի Մետրապօլիտ Խրիստոթոմոսի եղբրական վախ-
ձանը զգայաջուռնյ զէպք մըն է, որուն պէտք է աւանձ
նապէս տեղ տալ պատմութեան համար նոթագրուած այս
էջերուն մէջ:

Նուրբէտին փաշա, իբրև առաջին պարտականութիւն
չուտով կանչել տուած է Մետրապօլիտը և անոր յայտա-
բարած թէ Լեկիւրի յեղափոխական առեւանդ զինք դա-
տապարտած է մահուան և թէ զինք կը յանձնէ ժողովուր-
դի արբարս պատու թեան:

Խրիստոթոմոս կը յանձնուի Գըշլայի առջև սովալլուկ
սպանող արիւնածարաւ թուրք խուժանին հազարաւոր
թաթեր կը փետտեն անոր մօրուքին թելերը մի առ մի,
բազմաձև և նորահար չարչարանքներու կ'ենթարկեն
լուսամբա եկեղեցականը, հարուածներու տակ, կիսամեծ
գիծակի մէջ կը տանին թուրքական թաղերը ուր անչին-
չացած մարմինը կը նետեն չուներու առջև:

Անա թէ ինչ կը պատմէ այս մասին Իզմիրաբնակ
Ֆրանսագի մը.

«Տօն Սքալիարինօ ինձ հազորդեց Խրիստոթոմոսի
սպանացող անխուտափելի փտանգը: Ես միլիտարպետ էի
ու մասնաւոր պաշտօնով կը պտտէի քաղաքին զանազան
կողմերը: Հիւպատոսարանը միլիտներու խումբ մը զրկեց

Մետրապոլիտին, զինք հրուիրելով հիւպատոսարան: Արիասիրտ եկեղեցակա՛ր մերժեց կեանքին մտահոգութիւնով առջարկուած պաշտպանութիւնը և հետեւեալ նախադասութիւնը գործածեց — Հովիւը վտանգի պահուն իր հօտին մօտ պէտք է գտնուի: Միլիոներու խումբին մեկնումէն յետոյ երկու զինուորականներ և սուլիաւոր զինուորներ մետրապոլիտարան եկան: Զինուորականներէն մին հրամայած է Սրիսոսթոմոսին հետեւիլ իրեն Նուրբէտտին վաշայի մօտ երթալու համար: Անոնք ճամբայ ելան իմ հրամանիս տակ գտնուող միլիոներուն հրահանգ տուի հետեւիլ դատապարտեալին: Գըլլա հասանք: Մօտ տասը վայրկեան Սրիսոսթոմոս՝ Նուրբէտտին վաշային մօտ մտաց և յետոյ պատշգամէն գերազրգուած ամբոխին ուղղելով իր խօսքը, Իզմիրի զինուորական հրամանաւարը լուաւ. «Եթէ ձեզի թարիք գործած է, մինչոյնն բրէք նաև դուք, եթէ գէշ գործած է, միւնոյնը դուք ալ բրէք»:

Ամբոխը յարձակեցաւ Սրիսոսթոմոսի վրայ, զինք զգետաւորեց ձերմակ պլուզով մը, հարուածները իբարու յաջորդեցին: Աչքերը փորեցին, քիթը և ականջները կըտրեցին և անպատմելի վայրագութիւններ գործուեցան իր վրայ: Մենք տկանատես, եղանք այս անմարկղային արարքին, առանց միջամտելու որովհետեւ մեզի այդպէս հրահանգուած էր»:

Դէպքերը չի սահմանափակուեցան միայն Իզմիրի մէջ: Արուարձանները գերծ չի մնացին: Այսպէս Պուսօսօ վայրի մէջ, չէթէներ անիննայօրէն ջարդած են լազմաթիւ յոյներ ու հայեր, ինչպէս նաև անգլիացիներ:

Պուսօսօ մէջ սպաննուեցաւ Հոլանտացի տէրևտիկին Սոկար Տը Ժօնկ: Բոլոր տուները կողոպտուեցան և օտարաձայատակները դուրս հանուեցան իրենց բնակած տուներէն:

Ուրլայի մէջ ալ, թուրք երեւելիներ, միւֆթիին առաջնորդութեամբ, դիմած են փախչելու պատրաստուած յոյներուն, հաւաստելով անոնց թէ որ և է վրտանդ չէր սպաննար իրենց, թէ իրենք պիտի պաշտպանեն ամէն յարձակումի դէմ ևլն.:

Ժողովուրդէն մաս մը գանազան խոստումներէ խարուելով որոշած էր մնալ Ուրլայի մէջ, իսկ ոմանք ալ մօտալուտ վտանգին սարսափէն դողահար չուած էին քաղաքին հանդիպակաց կղզին, անկէ առագաստանաւով Միտիլի նետուելու համար:

Ուրլա մնացողները գազանային արարքներու ենթակայ կ'ըլլան: Բաւական թիւով մանկամարդ կիներ ու աղջիկներ կ'առեւանգուին ու բաղձաթիւ երիտասարդներ կախաղան կը հանուին:

Ականատես մը կը պատմէ թէ մտավաճառներու շուկային մէջ կիսամեռ յոյներ կախաղաններու վրայ բարձրացուած էին:

Օրեր յետոյ մնացեալ աղէտեալները փոխադրելու համար Ուրլա խարխիս նետող ամբրիկեան մարտանաւի մը զինուորականներուն ու զինուորներուն աչքին առջև գործուած են անպատմելի ոճիրներ, որոնց նմանը վայրենիներու պատմութեան մէջ իսկ չէ արձանագրուած:

Միւնոյն ճակատադրական վախճանը ունեցան նաև Պալըքէսիր, Ագսար, Էօտէմիշ, Այվալըզ և այլուր գտնուող քրիստոնեաները:

Չարդերու ծրագիրը կազմուած էր Էնկիւրիի մէջ ու այդ ծրագիրը գործադրութեան դնելու համար պաշտօն տրուած էր հանրաձանօթ Չարդարար և տիրահոչակ յելուզակ Թօփալ Օսման աղայի, որուն հրամանին տակ տրուած էր 8000նոց աւազակակումբ մը, որ Փօքր Ասիոյ մէջ քանդելու, խողոպտելու, սպաննելու, առեւանգելու բան չգտնելէ յետոյ մեկնած էր Թրակիա, նոր սիրադործութեանց սկսելու համար:

Ս. ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻԻՆ ԱՌԱՍՊԵԼԸ. — «Ճի-
կար»ի Սեպտեմբեր 22 թուին մէջ «Ճրթի» շոգեհա-
ւով Մարտէյի հասած Ֆրանսացի ճաճորդներէն քաղուա-
ծարար հրատարակուած էին հետեւեալ տողերը. «Թէ
հայերը զիմադրութիւն փորձած են», «Թէ Հայոց թաղը
պատերազմական դաշտի մը կերպարանքը ստացած էր
և զնդացիներու կրակ մը բացուած էր», «Թէ Սեպ-
տեմբեր 11ին հայերը խուփու թիւն հանած էին, թէ բազ-
մահազար ամբոխ մը եկեղեցիին մէջ հաստատուած և
զի ուած, յարձակում գործած էր թուրք զօրամասերուն
վրայ» և այլն:

Խեղաթիւրումներ ծայրէ ի ծայր և յերիւրանք: Քէ-
մալի զինուորներու սարսափէն փախչող գաւառացիները
ու Հայոց թաղի մէջ գործուած ոճիրներուն հետեւան-
քով իրենց բնակարանները լքած հայերն ու յոյները,
մտաւորապէս 10,000 հոգի Ս. Ստեփաննոս եկեղեցի
պստտանաւ էին:

Թուրք բանակին մուտքէն անմիջապէս յետոյ ամէն
կողմէ յարձակումներ փորձուեցան տաճարին վրայ:
Յարձակումները առին լուրջ հանգամանք: Սեպտեմբեր
9ին Կիրակի լուսնալուն հրացանակիր և համազգեստա-
ւոր զինուորներ ու խուժանավարներ մեծ պատրաս-
տութիւններով կրկնեցին յարձակումը, բայց չի կրցան
ու և է անկիւնէ ներս մտնել: Կիրակի երեկոյան յար-
ձակումներուն մէջ գործածուեցան ձեռնառումներ:

«Տիրող սարսափին ազդեցութեան տակ ներսի ժողո-
վուրդը սկսաւ լալանառաչ աղաղակել, սրտակեղէք վայ-
նասունով մը և հնչեցնել տաճարին դանդաղը ընդհատ
ընդհատ: Կիրակի ցորեկ ապաստանեալներուն մէջ զբա-
նուող քահանաներ և կարգ մը երիտասարդներ ժողով կը
գումարեն և կ'որոշեն անզլիական և Ֆրանսական լե-
զուներով նամակներ յղել ամերիկեան և Ֆրանսական
հիւպատոսարաններուն: Այդ նամակներով կը խնդրուէր
միջամտութիւն: Տիկին Նազելի Ճիլէյէկեան և Օր. Շնոր-
հիկ սիրայօթար կ'ստանձնեն նամակները տանելու գործը

և հիւանդապահուհիի տարազ հագած կ'ելնեն եկեղեցիէն
և նամակները կը յանձնեն հասցէներուն: Որեւէ հետե-
ւանք չի տրուեցաւ այդ դիմումին: Սեպտեմբեր 11
երկու շաբթի առտու Առաջնորդարանի պատահանէն տես-
նուած են 400ի չափ զինուորներ բանակած Շահին խանի
մէջ, որոնք կը պատրաստուէին քանդել գործիքներով,
յարձակիլ եկեղեցիին վրայ:

Բարեբաղդարար ինքնաշարժի մը մէջ նստած անկէ
կ'անցնէր Տօն Սքալիարինօ Քաթէարալի քահանայա-
կան դասէն աշխոյժ եկեղեցական մը, որ շարունակ կը
չըջէր Հայոց թաղին մէջ և շատ մը ընտանիքներ հետը
առած կ'առաջնորդէր օտար եկեղեցիներ կամ հաստա-
տութիւններ:

Առաջնորդարանէն եղած խնդրանքներուն վրայ Տօն
Սքալիարինօ կեցնել կուտայ ինքնաշարժը և կը լսէ
խնդրանքները պատահանէն, որոնք կը բացատրեն եկե-
ղեցւոյ մէջ գանուող ժողովուրդին վիճակը և յանուն
քրիստոնէութեան կը խնդրեն միջամտել անվնաս դուրս
հանելու և ապահով տեղ մը փոխադրելու համար ապաս-
տանեալները, որոնց մէջ 2000 մանուկներ կը գտնուէին:

Ազնուաօրիտ եկեղեցականք խօսք կուտայ անմիջա-
պէս երթալ հրամանատարին և անոր գթութիւնը հայցե-
լով կարգադրութիւն մը ընել: Նոյն օրը իրիկուան ժամը
5ին հազիւ կը վերադառնայ Տօն Սքալիարինօ և կ'աւե-
տէ թէ հրամանատարը բնդունած էր եղած առաջարկը և
անմիջապէս հրամայած էր յարձակումը դադրեցնել և թէ
յաջորդ օրը յանձնախումբ մը պիտի գար եկեղեցիին
մէջ գանուողները անվնաս դուրս հանելու համար:

Սեպտեմբեր 12 Երեքշաբթի առտու ժամը 9ին եկե-
ղեցի հասաւ խառն յանձնախումբը և ընդունուեցաւ
Առաջնորդարանի դուռնէն: Յանձնախումբը կը բաղկա-
նար երկու լատին կղերէ, երկու իտալացի նաւաղէ և

Բասն չորս ժամուայ ընթացքին 50 հազարէ աւելի տուներ, 24 եկեղեցի, 28 վարժարան, 5 հիւպատոսարան, 7 քլուպ, 5 դրամանատուն մոխրակոյտի վերածուեցան: Թուրքերու մասնաւոր հսկողութեամբ հրդեհէն ազատուեցան Գրէտի կիօնէ և հելլէն Ազգ. դրամա-մատուցները, ինչպէս նաև Բըլիֆի միտերանոցները:

Հրդեհին առաջին գիշերը Իզմիրի նահանգին ամբողջ քրիստոնէութիւնը քշուած բերուած էր ծովեղերքը, անկարագրելի իրարանցում մը, զարնուրանքի ազդակներ, հողեւարքի ճիչեր, հառաչներ միտլորար դժոխքի մը վերածեր էին: Ժողովուրդին համար վրկութեան միջոց չի կար, առջևը համայնակուլ ծովը, որուն մակերեսին վրայ բազմաթիւ դիակներ կը տարածուէին, իսկ ետևը հրդեհը, սուխը, հրացանը: Աւայս ընդվզեցուցիչ տեսարանը անգթօրէն կը դիտէին դաշնակից պիտութեանց ծովային սովերը — ռազմա-նաւերը, թիւով 23 —:

Կ'անթադրուի թէ միայն այդ գիշեր 1300 անձեր խեղճուած են ծովին մէջ, մաս մը խեղճամահ ըլլալու և ուրիշներ ծովը թափուելուն համար:

Հրդեհին գիշերը սկսաւ զանդուածային ձերբակալութիւնը: Կողոպտելու, թալանելու ոչինչ չէր մնացած, ոճրագործութիւնը հասած էր իր ծայրագոյն աստիճանին, ընդհանուր մաքրագործումը ձգուած էր հրդեհին. առեւանդումները վերջացած էին, միայն կը մնար մնացորդները բնաջնջելու համար արգելք ըլլալ անոնց մեկնումին և զանոնք դատապարտել զանդաղ մահուան:

Աճա այս նպատակին հասնելու համար հրաման արձակուեցաւ 14—70 տարեկան բոյսր ալքերը ձերբակալել: Պահակատունները, ոստիկանատունները, զօրանոցը այլևս տեղ չէր մնացած: Հազարաւոր Յոյներ ու Հայեր առանց արձանագրութեան կը յանձնուէին թուրք զին-ւորներու, որոնք հրաման ունէին առաջնորդելու մութ անկիւնները և հոն գնդացիրային կրակով անչնչացնելու բոլորը: Բունար Պաշիի մէջ ձերերը և երիտասարդները զատելու հրաման ստացուեցաւ: Երիտասարդները կը զրկուէին ներսերը, իսկ ձերերը ազատ կարձակուէին:

Չերբակալուած հայերուն և յոյներուն թիւը կը հասնի մօտաւորապէս 70—80 հազարի, որոնց մէջ հազիւ 8—10 հազար հայեր կային:

Թէ Ինքնու Ս.ՉԱՏՈՒԵՅՍԱԻ ՂԵՒՈՆԳԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆ. — Այս մասին խօսւր տանք Գուրեան եպիս-կոպոսին. «Քէմալական բանակին Իզմիր յաղթական մուտք գործելէն սկսեալ մինչև յաջորդ օրը Ա. Ստե-փաննոսի և իմ բնակարանին մէջ զանուած եմ: Առաջնորդարանին վրայ թուրք խուժանին և ան-կանոն զինուորներուն կողմէ եղած կատաղի յարձակում-ները և հրացանաձգութիւնները խորհիլ տուին ինձի թէ, Առաջնորդարանը թողլով ուրիշ տեղ մը ապաստանիլս և անկէ սրեւէ միջոց մը զաննելով Նուրբէտին փաշային ներ-կայանալս և ժողովուրդիս վրայ անոր գթութիւնը և բարեացակամութիւնը հայցելս աւելի ճիշտ պիտի ըլլար: Այդ իսկ խորհուրդով Կիրակի առաւօտ ժայմը Տուկէսին երբ կատաղի անկանոն զինուորներ և ստահակ թուրքեր Առաջնորդարանի հանդիպակաց խանութները բանալով և թալլելով զբազուած էին, հրաշքով դուրս նետուեցայ ինձի հետևորդ ունենալով գործակատարը, քարտուղարը և բարապանը: Առաջնորդարանի դուռէն սկսեալ զէպի կայարան երկարող ճամբուն վրայ, ինչպէս նաև զէպի Այա Յօթիինի երկարող Մեղալէս Տափէրնէս փողոցին վը-րայ խրաքանչիս քաղափոխիս սպաննուած քրիտոնեայ մը կը տեսնէի: Իմ հետևորդներովս հասայ Պ. Բիէլ Սիսլեանի տունը: Պ. Սիսլեան որ կաթուղիկ հառաբակու-թեան ազգապետն էր, ինձի եղաւ լաւ խորհրդակից մը, միջոց մը զանելու համար Նուրբէտին փաշային երթալու:

Ինք անձամբ գնաց առժամեայ զինուորական կու-սակալ կարգուած Իզգէտին փաշայի և անոր յայանեց այցելութիւն տալու մեր փափաքը, սակայն տիրող շիթ վիճակէն զգուշանալով իր հրամանին սպասելս թեւադրած

էր: Երկուշարթի և Երեքշարթի մնացինք սպասողական
 դիրքի մէջ. այդ օրերը՝ ըլլայ Հայնոցէն հասած ահաւոր
 ջարդի լուրերը և ըլլայ Արիստոթոմոս սրբազանի նահա-
 տակութեան գուժը զիս և Պ. Սիսլեանը մասնեցին սոս-
 կայի մատանջութեան: Չորեքշարթի Սեպտ. 13, շատ
 աւելի վրդոված վիճակ մը ունէինք, քանի որ մէկ կող-
 մէն խուժանը և զինուորները մեր գտնուած կողմերը
 ևս մխրճուիլ սկսած էին իսկ միւս կողմէն Հայնոցէն ու
 Շուկայէն ծագած հրդեհները մեր կողմերուն ևս կ'սպառ-
 նային: Նոյն օրը Երեկոյեան ժամը 7ին Պ. Սիսլեանը
 ամենամեծ զոհողութեամբ և արիութեամբ առաջնորդեց
 զիս Լազարիստներու Սաքրէ Քէօր վարժարանը, ուր նոյն
 միաբանութեան վերատեսուչը և բոլոր հայերը ցոյց
 տուին ինձ հանդէպ մեծ յարգանք և ընդունելութիւն և
 տեսնելով իմ յուզու միալից վիճակս, ամէն ջանքի գործ
 դրին հանդարտեցնելու համար զիս, հաւաստելով թէ մին-
 չև վերջ չպիտի թողէին զիս և պիտի պաշտպանէին անձս
 ամէն վտանգի դէմ:

Համայնակուլ հրդեհը սկսաւ սպառնալ Սաքրէ Քէօր
 վարժարանին ևս և Լազարիստ հայրերը ստիպուեցան
 թողուլ զայն և զիս ևս իրենց կետ առած, ամենամեծ
 դժուարութեանց ընդդիմակալելէ և խուժանի յարձա-
 կու մներէն զիս փրկելէ յետոյ զիշերուան ժամը Երեքին
 հազիւ կրցանք փոխադրուիլ Ֆրանսական Էտկար Քինէ
 մարտանաւը:

Մարտանաւին մէջ մնացինք երեք օր և վայելցինք
 բարեացակամութիւնը Ֆրանսական հիւպատոս Պ. Կրէյքէի
 ինչպէս և Մօնսէննօր վալէկայի և Լազարիստ միաբա-
 նութեան վերատեսչին ու հայրերուն»:

ԳԵՐ. ԽՐԻՍՏՈՍՏՈՄՈՍ
 ԶՄԻՒՆԻՈՅ ՄԵՏՐԱՊՈԼԻՏ
 (Նահատակուած 922 Սեպտեմբերին)

Չախուճիկոյ Բանկիւնիկոյ դպրոցի յէջ կատարուած մարտի 25-ից Նիւրկայ գտնուող բանակի հրամանատարական
կողմէ՛ 466 . ՆՐԻՍՈՒՍՏՈՒՄ և ճանաթ ԼՐԱՂԵԱՊԵՆԱ ՍԷՑՅՈՒՆԻ

«ԲԻԼԲԻՍ» Հեղինական մատանաւ Զմիռնիոյ ծովածոցին առջև պղեակն 3 օր առաջ

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Յ Ա Ր

«ՆՈՐ ՕՐ» Ի ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

-
1.— Մասնուած Յունաստան	6	Տրխ.
2.— Վիպակներ Մօրստան	2	»
3.— Զմբուհանայ կեանքը	10	»

ՄԱՐԼՈՅ ՏԱԿ

ԱԹԷՆՔԷՆ ԷՆԿԻԻՐԻ

Ֆրանսացի դիւանագէտի մը խիստ հետաքրքրա-
շարժ ուսումնասիրութիւնը ՄՕՏ ՕՐԷՆ :

Հասցէ.—

«ՆՈՐ ՕՐ» 16 Բէրլին, 16 Աթէնք

ՅՈՒՆՍՏԱՆԻ ՀՍՄԱՐ	10	Տրխ.
ԵԻՐՈՊԱՅԻ	7	Փր. Փր.
ԱՄԵՐԻԿԱ	50	սէնթ

Մեծաքանակ գնողներու մասնաւոր զեղջ

2706.

2013

